

ЗДОБУТКИ І ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ АРХІТЕКТУРНОЇ ДОСТУПНОСТІ І БЕЗБАР'ЄРНОСТІ ПРОСТОРУ В УКРАЇНІ

Віра Поліщук,

докторка педагогічних наук, професорка,
професорка кафедри спеціальної та інклюзивної освіти,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
polvira1951@gmail.com

Тетяна Цегельник,

докторка філософії (PhD), доцентка,
доцентка кафедри спеціальної та інклюзивної освіти,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
sveettana@ukr.net

Людмила Юдіна,

здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету педагогіки і психології,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
lydmilkayudiha@gmail.com

У широкому контексті соціальна інклюзія/соціальна інтеграція означає концептуальні засади існування суспільства, в якому всі люди, незалежно від свого походження чи життєвої ситуації, мають можливість брати участь в економічному, соціальному та політичному житті. Суть інклюзивного суспільства полягає у створенні сприятливих умов повного розуміння, толерантності та взаємної поваги між різними його групами.

Підписання Україною Конвенції ООН про права людей з інвалідністю свідчить про прагнення нашої країни створити справедливе та рівноправне середовище для всіх громадян. Адже архітектурна доступність та безбар'єрність простору дозволяють кожній людині скористатися її правом на вільний доступ та її вільне, безперешкодне

пересування, що є основою її життєдіяльності, задоволення життєвих потреб та самореалізації [9].

У процесі виконання нашого дослідження ми опиралися на наукові напрацювання: щодо трактування суті інклюзивної культури суспільства (І. Кузава, 2012) [10]; інклюзивної культури учасників освітнього процесу (Л. Стасюк, О. Мельничук, 2023) [15]; М. Порошенко, 2019) [13]. Питання формування безбар'єрного середовища знайшли відображення в документах [4; 14; 15].

Інклюзивна культура суспільства притаманна такому рівню розвитку суспільства, що характеризується толерантним, гуманним, безпечним, поважливим ставленням людей один до одного; а провідною концепцією/ідеєю/принципом його функціонування є визнання цінності і самобутності кожної людини і створення оптимально сприятливих умов її життєдіяльності і життєвої реалізації [2].

Інклюзивна культура суспільства є необхідною передумовою і основою реалізації інклюзивної освіти. Недостатня сформованість чи відсутність інклюзивної культури суспільства негативно позначається практично на усіх сферах життєдіяльності суспільства.

Архітектурна доступність і безбар'єрність визнані необхідною передумовою формування інклюзивної культури суспільства і складовою його функціонування. Архітектурна доступність передбачає безпосереднє пристосування будівель та споруд для користування людьми з інвалідністю та маломобільними групами населення. Проте в сучасному розумінні архітектурна доступність це далеко не тільки наявність пандусів, підйомників; адже наявність складових архітектурної доступності (чи її відсутності) має бути відображена через інформаційну доступність [8].

У широкому трактуванні безбар'єрність трактують як філософію функціонування суспільства без обмежень; тобто це готовність суспільства до створення середовища, в якому комфортно всім його

членам [6]. У більш вузькому трактуванні безбар'єрність трактується як загальний підхід до формування та імплементації державної політики для забезпечення безперешкодного доступу всіх груп населення до різних сфер життєдіяльності [9].

Виходячи з аналізу наявної ситуації в Україні та враховуючи наслідки широкомасштабної війни, яку російська федерація розв'язала проти нашого народу (зростання чисельності людей з інвалідністю та маломобільних груп населення), проблема формування інклюзивної культури в нашій країні набуває особливої гостроти й актуальності.

Україна до початку війни, активно приділяла увагу формуванню інклюзивної культури суспільства, спрямовуючи зусилля на поліпшення умов життєдіяльності і життєвої реалізації для всіх громадян, незалежно від їхніх можливостей чи обмежень. Ініціативи, започатковані на той час, створювали підґрунтя для подальшого розвитку інклюзивних практик у країні.

Україна до початку війни зробила певні кроки щодо формування інклюзивної культури суспільства через вирішення проблеми архітектурної доступності та безбар'єрності простору. Підтвердженням цьому слугують такі дані: у 2018 році в Україні були розроблені та впроваджені нові державні будівельні норми – ДБН В.2.2-40:2018 «Інклюзивність будівель та споруд» [5] які замінили попередні ДБН В.2.2-17, прийняті у 2006 р. «Доступність будинків і споруд для маломобільних груп населення» [2].

У контексті досліджуваної нами проблеми особливої уваги заслуговує факт затвердження й упровадження в дію оновлених державних будівельних норм щодо проектування різних типів навчальних закладів – ДБН В.2.2-3:2018 «Будинки і споруди. Заклади освіти» [12]. Важливим є той факт, що ці норми стали обов'язковими не тільки при проектуванні нових, але й реконструкції існуючих споруд освітніх і освітньо-виховних закладів різного типу і форм власності (ЗЗСО, професійно-технічної, вищої та післядипломної освіти), а також різних

навчальних комплексів. Позитивним є факт обов'язкового передбачення в оновленому ДБН «Будинки і споруди. Заклади освіти» енергомодернізації будівель усіх видів навчальних і освітньо-виховних закладів; оновлення вимоги щодо проектування класів (передбачено можливість групового та індивідуального навчання дітей з ООП та обов'язкове збільшення площі класу з розрахунку на одного учня з 2 до 3 кв. м.) Очевидним є той факт, що такі нововведення будуть позитивно впливати на створення відкритого простору в ЗЗСО та освітньо-виховних установах. Реалізації ідеї створення архітектурної доступності та безбар'єрного середовища сприяє вимога обов'язкового облаштування інклюзивного простору для навчання дітей з інвалідністю; облаштування дверей з вільним відчиненням зсередини – двері «Антипаніка», (що, закономірно, сприятиме підвищенню безпеки) [12]. Завдяки новим нормам щодо енергоефективних вимог заклади освіти матимуть змогу забезпечувати в класах більш комфортну температуру при економії витрат на опалення до 50%. Подібні заходи сприятимуть збільшенню терміну експлуатації будівель від 15 до 20 років [12].

Зауважимо, що державні будівельні норми (ДБН) є обов'язковими до виконання нормативними документами, які мають використовуватися під час проектування нових та реконструкції існуючих будівель, кварталів, мікрорайонів відповідно до їх призначення [2; 12].

За ініціативи О. Зеленської у 2020 році було започатковано ініціативу «Без бар'єрів», яка за підтримки українських та міжнародні компаній, що поділяють цінності безбар'єрності, привела до створення спільноти «Бізнес без бар'єрів». У листопаді цього ж, 2020 року низка українських компаній (Укрзалізниця, Укрпошта, «Ашан Україна», корпорація «АТБ», Ощадбанк, 1+1, Media, ДТЕК, SOCAR Energy Ukraine, work.ua, «Danone Україна» та інші) увійшли до спільноти, пропагуючи та упроваджуючи безбар'єрні практики у практику своєї роботи. Компанії – учасники спільноти активно працюють над упровадженням змін у

контексті розвитку доступності, щоб створювати рівні можливості щодо доступу до роботи, сервісних послуг та інших послуг для усіх без винятків, це стосується, у першу чергу, людей з інвалідністю, людей третього віку, батьків з дітьми до шести років, маломобільних груп населення та інших [14]. В Україні успішно було започатковано проєкт «Громади без бар'єрів» [1].

У контексті аналізу здобутків щодо формування інклюзивної культури українського суспільства вважаємо за доцільне відмітити розробку «Довідника безбар'єрності», в якому розроблено і розтлумачено для широкого кола громадськості нові норми «безбар'єрної мови», що має важливе значення на поступі до формування інклюзивної культури у суспільстві [4]. Довідник включає в себе чотири розділи: (1) «Складові безбар'єрності»; (2) «Правила мови»; (3) «Словник» та (4) «Безбар'єрний календар». У першому розділі довідника «Складові безбар'єрності» зрозумілою мовою розтлумачено суть ключових понять таких як: «інклюзія», «бар'єри», «безбар'єрність», «доступність», «включення», «соціальна інклюзія», «соціальне виключення», «дискримінація», «антидискримінація», «толерантність», «гуманізм», «загально цивілізаційні цінності», «сприйняття», «гендерна рівність», «доступність», «універсальний дизайн» тощо. У другому розділі «Правила мови» наведено та охарактеризовано принципи «безбар'єрної мови» – яка має формуватися у нашому суспільстві і яка має сприяти формуванню культури толерантного спілкування (такого спілкування, в якому були б відсутні слова, фрази, висловлювання, що демонструють упереджене чи дискримінаційне ставлення до «іншої» людини. Третій розділ довідника, що поданий авторами під узагальненою назвою «Словник», розкриває суть понять і пропонує читачам варіанти грамотної побудови спілкування, підпорядкованого ідеї упровадження загально цивілізаційних цінностей, толерантності, гуманізації системи людських взаємин і системи суспільних відносин, а, значить, і формуванню

інклюзивної культури в суспільстві в цілому. Четвертий розділ довідника «Безбар'єрний календар» присвячено тому, щоб допомогти читачам ознайомитися з важливими датами, визначними і пам'ятними днями в житті суспільства та пояснити доцільність чи недоцільність їх відзначення/святкування і можливі варіанти/способи вирішення цих питань [3].

Безперечну позитивну роль у формуванні інклюзивної культури суспільства відіграв просвітницький курс на Дія «Цифрова освіта», який було створено з метою ознайомлення користувачів з основними принципами/ідеями/концептуальними засадами безбар'єрності на прикладі конкретних життєвих ситуацій [3]. У грудні 2021 р. Міністерством цифрової трансформації було презентовано просвітницький серіал «Безбар'єрна грамотність» [11], який мали змогу безоплатно подивитися усі бажаючі на порталі Дія. Цифрова освіта.

Війна внесла свої корективи у поступальний розвиток нашої країни. Увага суспільства закономірно переключена на вирішення нагальних проблем, пов'язаних з війною та воєнними діями. Це, закономірно, призвело зміни пріоритетів функціонування і перспектив розвитку і суспільства та до певної затримки низки ініціатив, пов'язаних із формуванням інклюзивної культури суспільства.

Приємно констатувати, що навіть у час воєнних дій в нашій країні реалізовується програма упровадження доступності об'єктів сфери соціокультурної діяльності та соціокультурних послуг. Так, наприклад, під час відкриття Залозецького краєзнавчого музею. Zaliztsi Museum of Local Lore була представлена незвичайна книга «Замки Тернопілля. Путівник для особливого туриста», яка не тільки відрізняється універсальним сучасним дизайном, що поєднує плоско друкований текст і рельєфно-крапковий шрифт Брайля, але й також містить QR-код, що забезпечує доступ до аудіоверсії цього видання. Путівник ознайомлює читачів з унікальною спадщиною Тернопілля – замками, які століттями захищали

території краю від ворожих нападів і прагнень їх завоювати. Цей приклад ілюструє не лише потребу у створенні доступних культурних ресурсів, але й демонструє можливості використання сучасних технологій для забезпечення інклюзивного доступу до них. Ця ініціатива демонструє, як за допомогою інтеграції різноманітних засобів та ресурсів можна створити середовище, яке стане відкритим та доступним для всіх громадян, в тому числі і для людей літнього віку, осіб з інвалідністю та мало мобільних груп населення [5]. Іншим позитивним прикладом внеску у формування інклюзивної культури соціуму слугує діяльність адміністрації Збаразького замку на Тернопільщині, в якому з метою реалізації ідеї його доступності встановлено пандуси, тактильні накладки на доріжки, звукові сигнали і маячки, щоб люди з вадами зору змогли безпечно його відвідувати і прогулятись його подвір'ям та залами. У цілому ж, за задумом ініціаторів проекту, його гасло «Доторкнись – Відчуй – Пізнай» розкриває суть життя людей із вадами зору – пізнання світу через дотик, та заклик до усіх, хоч на мить, замислитись над викликами, з якими усе життя стикаються люди, які мають порушення зору [5].

Закономірно, що після закінчення війни перед Україною постане завдання відбудувати міста, дороги і всю інфраструктуру. Очевидним є той факт, що відбудову нашої країни доцільно здійснювати через призму формування інклюзивної культури суспільства в цілому. Ми не можемо упустити можливості перетворити відбудову міст і інфраструктури на каталізатор формування інклюзивної культури. Безперечно, важливим є ремонт доріг і відновлення будівель, але не менш важливим є перетворення цього процесу на символ турботи та підтримки кожного громадянина з врахуванням їх можливостей, особливостей, потреб, прагнень і побажань.

На жаль, аналіз наявної ситуації в Україні свідчить, що потреба у формуванні інклюзивної культури нашого суспільства в сучасних умовах набуває особливої актуальності і вимагає негайних заходів практично в

усіх сферах його життєдіяльності. Необхідність реалізації цієї концепції вимагає спільних зусиль державних програм та проєктів, а також активної участі кожної територіальної громади та кожного громадянина країни. Важливо підкреслити, що кожна громада та кожна людина має відігравати свою активну роль у вирішенні цієї складної проблеми, яка стосується майбутнього нашої країни та відповідності її функціонування міжнародним стандартам.

Ключовим аспектом нашого майбутнього є вирішення питань доступності для всіх категорій населення, щодо забезпечення рівних можливостей у доступі до освіти, медицини, культурних, соціокультурних активностей та цифрових технологій.

Висновок. Аналіз опрацьованих нами матеріалів дає підстави для узагальнення, що в Україні спостерігається низка проблем, пов'язаних з архітектурною доступністю і безбар'єрністю. Це, перш за все, стосується різних аспектів інфраструктурної доступності і безбар'єрності, включаючи автомобільний та залізничний транспорт, житлові будівлі, адміністративні приміщення, заклади освіти та соціокультурні заклади. Більшість пішохідних переходів, тротуарних доріжок і навіть пандусів, споруджених біля входів у житлові будинки та адміністративних будівель, не відповідають встановленим нормам; спостерігається відсутність тактильної плитки перед сходами або недостатнє обладнання для людей із вадами зору та неякісне оформлення поручнів і пандусів. Окрім того, відсутність табличок у шрифті Брайля ускладнює орієнтацію для незрячих людей та не дозволяє їм отримувати необхідну інформацію.

Очевидно, що ці проблеми потребують серйозних зусиль у напрямі створення інклюзивного середовища для всіх громадян. Реалізація ідеї формування інклюзивної культури суспільства є важливим кроком у забезпеченні рівних можливостей та поваги до вимог і потреб кожної людини в суспільстві. Для досягнення цієї мети необхідно не лише удосконалювати уже наявне нормативно-законодавче врегулювання і

забезпечення, але й активно впроваджувати його на практиці, залучаючи усіх суб'єктів суспільства до об'єднання зусиль у створенні більш доступного та інклюзивного середовища.

У найближчому майбутньому, коли Україна буде зосереджувати зусилля на процесі післявоєнної відбудови, важливо концепцію забезпечення безбар'єрності та доступності зробити пріоритетною. Це стосується не лише житлових приміщень, адміністративних будівель та навчальних закладів, але й установ медичного призначення, закладів та установ соціально-культурної інфраструктури, транспорту, пішохідних доріжок, переходів, стоянок та інших сфер громадського життя.

Список використаних джерел:

1. Безбар'єрність: Безбар'єрний простір в Україні: новація, яка покликана забезпечити рівні права для всіх українців. URL: http://psjust.gov.ua/post_news/%D0%B1%D0%B5 (дата звернення: 24.05.2024).
2. Державні Будівельні норми України. Будинки і споруди «Інклюзивність будівель і споруд». ДБН В.2.2-40:2018. Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. URL: https://uu.edu.ua/upload/Inclusiya/Bezbarjernist/1832_DBN-v-2-2-40.pdf (дата звернення: 24.05.2024).
3. Дія. Цифрова освіта. URL: <https://osvita.diia.gov.ua/courses/barrier-free-literacy> (дата звернення: 24.05.2024).
4. Довідник безбар'єрності. URL: <https://bf.in.ua/> (дата звернення: 24.05.2024).
5. Збаразький замок для людей з вадами зору. URL: <https://rubryka.com/2021/11/11/zbarazkyj-zamok-na-ternopilshyni-oblashtovuyut-dlya-lyudej-z-invalidnistyu/> (дата звернення: 24.05.2024).
6. Зеленська О. В. Безбар'єрність. URL: <https://www.msp.gov.ua/content/bezbarernist.html#:~:text=%C2> (дата звернення: 24.05.2024).
7. Інклюзивна культура визначення. URL: <https://home.woodstar.com.ua/inklyuzivna-kultura-ce-viznachennya> (дата звернення: 24.05.2024).
8. Інклюзивність та безбар'єрність. URL: <https://beetroot.academy/blog/inklyuzivnist-ta-bezbariernist> (дата звернення: 24.05.2024).
9. Конвенція про права інвалідів. Прийнято резолюцією 61/106 Генеральної Асамблеї від 13 грудня 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71 (дата звернення: 24.05.2024).
10. Кузава І. Б. Порівняльна характеристика термінів «інклюзія» та «інтеграція». *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія* : зб. наукових праць. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. С. 149–153.
11. Навчальний курс «Безбар'єрна грамотність». Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/komanda-ministerstva-cifrovoyi-transformaciyi-prezentovala-kurs-bezbarjerna-gramotnist> (дата звернення: 24.05.2024).
12. Оновлені державні будівельні норми щодо проектування шкільних навчальних закладів. URL: <https://vidkryti-sercyia.org.ua/2018/09/> (дата звернення: 24.05.2024).
13. Порошенко М. А. Інклюзивна освіта. Київ : Україна, 2019. 300 с.
14. Проект «Інформація без бар'єрів». URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3701090-v-ukraini-zapuskaut-proekt-informacia-bez-bareriv-so-vin-peredbacae.html> (дата звернення: 24.05.2024).
15. Рівність та інклюзивність. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3085100-rivnist-ta-inklyuzivnist-ak-dim-buduvatime-dostupnist-i-zahisatime-prava-malomobilnih-grup.html#:~:text=%> (дата звернення: 24.05.2024).

16. Спільнота «Бізнес без бар'єрів» URL: <https://business.diia.gov.ua/business-without-barriers-community> (дата звернення: 24.05.2024).

17. Стасюк Л. П., Мельничук О. В. Інклюзивна культура учасників освітнього процесу. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія* : зб. наукових праць. Київ : Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2023. Вип. 44. С. 98–103.